

¹Ж. Секей²М. Аманғазықызы¹Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан²Еуразия гуманитарлық институты, Астана, Қазақстан

*Корреспонденция үшін автор: janbota2010@mail.ru

Сейітхан Әбілқасымұлының көркемдік әлемі («Ақиықтың ақырғы балапаны» повесі негізінде)

Аңдатпа. Мақалада Сейітхан Әбілқасымұлының прозалық шығармалары, оның ішінде этнографиялық повесі тұтастай көркемдік-эстетикалық категория контекстінде сипатталады. Әдеби үдеріске еркін араласып, белсенділік танытқан жазушының шығармашылық танымы, дүниеге көзқарасы, ізденісі ғылыми тұрғыдан бағамдалып, жазушылық шеберлігі сөз болады. Жазушы шығармалары халықтық дәстүрімен, ұлттық мінезімен, ойлы толғамымен, ұлттық бояуының қанықтығымен дараланады. Аталған туындыда халқымыздың саятшылық гүрпы ұлттық сана, салт-дәстүр аясында зерделеніп, мейлінше толымды көрініс табады. Қаламгердің көркемдік әлеміндегі «бүркітші», «құсбегі», «ақиық» ұғымдары арқылы ұлттық мінез бен қазақы ортаны боямасыз бедерлеудегі суреткерлік қыры нақты талдаулар арқылы ашылып, фольклорлық сарын сілемдеріне бойламағандығы айқындалған. Автор қазақ халқының ұлттық болмысын ашуға барыңша талыныс жасайды. Жазушы Сейітхан Әбілқасымұлының повесінде табиғат көріністері қалай суреттеледі, пейзаж көркем шығармада қандай рөл атқарып тұр, адам мен табиғат арасындағы байланыс қалай көрініс табатындығы туралы мәселелер қарастырылады. Қалам иесінің рухани кеңістігі тарихи уақыттың кейбір оқиғаларын бағдарлауда біржақты шешім жасамай, өмірде болып өткен оқиғалардың дұрыс, бұрыстығын сол уақыттың барлық болмысын қатыстыра отырып суреттейді. Әрі көркемдік шешім жасауда тарихи уақыт пен кеңістіктің ырқында қалып қоймайды. Өйткені, С. Әбілқасымұлының шығармашылық түйсігі, жаратылысқа ұмтылысы, көркемдік әлеміндегі эпикалық ерекшеліктер жалпы адамзаттық болмысқа қатыстылығымен дараланады. Қаламгер суреттеп отырған кейіпкерлердің болмыс-бітімдері, заманы дарытқан мінез-құлықтар, қаймағы бұзылмаған қазақы орта, сондай-ақ сол дәуірдің көркемдік уақыты мен кеңістігі бүгінгі оқырман үшін өткен шақ оқиғалары ғана емес, осы заманның да түйткілді мәселесін айшықтайтыны анықталды.

Түйін сөздер: саятшылық; құсбегі; этнографиялық шығарма; пейзаж; көркемдік уақыт; кеңістік; кейіпкер.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2022-141-4-176-183>

Кіріспе

Жат жұртта туып, еліміз тәуелсіздік алған соң атажұртқа ат басын бұрған, іргелес үш мемлекетте (Қытай, Моңғолия, Қазақстан)

өмір сүру бақытын еншілеген, жазушы Сейітхан Әбілқасымұлы кітап сүйер оқырманға елуінші жылдардан бастап таныла бастады. Бүгінге дейін «Бір уыс қан», «Оспан батыр», «Ақиықтың ақырғы балапаны», «Қуғын» атты

бірнеше жинағы моңғол және қазақ тілдерінде жарық көрген.

Көпшілік қауымға Сейітхан Әбілқасымұлы ең алдымен әңгіме жанрындағы туындыларымен таныс. Автор қаламынан шыққан шығармаларда оның биік адамгершілік мұраттарға ерекше ден қоятындығы бірден аңғарылады. С. Әбілқасымұлы әңгімелерінде табиғат пен адамзат, жаһан мен ұлт, заман мен адам, ел мен жер ұғымдарының мағыналық шеңберінде толып жатқан философиялық, этномәдени, саяси, әлеуметтік мәселелер қаламгерлік таным таразысына түсіп, көркем қорытылады. Жазушы әсіресе өмірдегі өзара бітіспес қайшылықтардан туындайтын парадокс жағдайларды тереңнен үніле зерделейді.

С. Әбілқасымұлы шығармаларында терең пайымдалатын философиялық категориялар қатарында «ар», «күнә», «кие» концептілері ерекше мәнге ие. Қалай болғанда да, жазушы қаламынан шыққан түрлі тақырыптағы әңгімелері тұтаса келе, оның кие, ар, күнә сынды жан табиғатын ашар маңызды концептілер аясындағы зияткерлік-философиялық пайымдарын – автордың өзіндік рухани тұжырымдамасын ұсынады.

Зерттеу әдістері

Мақаланы жазу барысында талдау, жинақтау әдістері басшылыққа алынды.

Талқылау

Қаламгердің «Ақиықтың ақырғы балапаны» атты шығармасы саятшылық тақырыбына арналады. Шығарма «Күн кірпігі от ұшқынын шашпаған, сол ұшқынның күміс буы ғана шарпыған арайлы таңның ақсұлу аспаны... Шапақтың жалыны шалып, ызыңды шуылға айналмаған сары сағыммен қою боялып, мұнарланбаған мөп-мөлдір тұнық ауа салқын ауа. Аспан төрінде Алтайдың ақиығы баяу толғап кең төсіле айтыста мәнерлеп, дөңгелек шеңбер сызып айналып жүр. Кең залдағы бишілердей белгілі бір саздың қалыпты ырғағына бой ұрып толқынды дірілмен қалқиды. Ол көбінде қиырға самғап шалқып айналса, енді бір мезетте қанатын

шұғыл қомдап, өткір жебедей еңкейе зулап, лағып қалған бір шөкім бұлтты түйреп өтеді де, жарқ етіп қайта атылып, қалықтап биіктеп кетеді. Ақиықтың елпек екпінді айналуы жер беті тымық болғанымен аспанда суық желемік барлығын байқатады. Көктемнің алғашқы таңында қырандар тым аспандап ұшып, төс кере ұйтқып, жұптасып сайыз салып өнер байқатар болар еді. Сол сайызда талап-қайратын, батылдық-төзімділігін, қырағы шеберлігін көрсетіп сыннан өтер еді...» деп басталады [1, 210 б.].

Қазақ жерінің сұлу табиғаты кейіпкерлердің көңіл-қошына орай әдемі де әсерлі бейнеленген. Осы ретте повестің ажар-айшығын әрлендіре түсетін көркемдік тәсілдің бірі – пейзаж екендігі белгілі. Демек, пейзаж мекен мен мезгілдің дерегі ғана емес, кейіпкерлердің іс-әрекеті және сахара елінің тұрмыс-тіршілігімен тұтастықта суреттеледі. Осылайша пейзаж кейіпкердің тірлік кешкен ортасын барынша табиғи тұрғыда суреттей отырып, шығарманың өн бойына шынайылық, дәлдік береді. «Жазушы әдеби шығармада көркем ойлаудың ажары ретінде, жаны есебінде, образдық-метафоралық жүйенің арқауы сипатында табиғат келбетін ұсталықпен пайдаланады» – деген С. Негимов пікірі ойымызды бекіте түседі [2, 266 б.].

Ғалым Б. Майтанов: «Табиғаттың адам өмірінен алатын шексіз рөлі қазақ халқы ауыз әдебиетінің мысалынан мол байқалады. Фольклорлық поэтикада шарықтау шегіне жеткен психологиялық егізделім (параллелизм) тәсілі күні бүгінге дейін әдеби тәжірибеде жаңаша сипаттармен орын алып келеді» – дейді [3, 266 б.]. Келтірілген үзіндіде табиғат құбылыстары мен адамның көңіл-күйінің қатарластыра бедерленуі шығарманың көркемдік көрігін қыздырып, кейіпкерлер бейнесінің ашыла түсуіне септігін тигізеді. Осылайша қаламгер кейіпкерлерінің ішкі қалтарыстарына терең бойлаудың жолын ашады.

Шығарма мазмұны Алтайдың тұмса табиғаты, қыр тұрғындарының тұрмыс-тіршілігі, құсбегілік өнердің қыры мен сыры кемерінен төгіліп жарасымды суреттелген. Оқиға Алтай тауының арғы бетінде өтіп жатыр.

Туындыда қазақылықтың қаймағы толық бұзыла қоймаған ортадағы қыр қазақтарының тартымды суреттері әжептәуір бәдізделіп берілген деуге болады. Сонымен қатар таза табиғи орта мен құсбегілік өнердің ірілі-уақты уақиғалар арасында жымдаса көрініс табуы да көңілге қонымды. Саятшылық өнерді дәріптейтін туындыда табиғат көрінісі, өмір пәлсапасы таза бедерлеу биігінен қарағанда жоғары кәсіби шеберлікті танытады. Табиғат суреттері ықшам әрі нақты болып келеді. Сайып келгенде, шығармада табиғат пен адамзат арасындағы өзара байланыс, заман аздырған адам жаны мен адамзат тоздырған табиғат-Ана арасындағы ымыраға келмес бітіспес қайшылықтар арқау болған.

Қазақ халқының саятшылық дәстүрін аса шұрайлы тілмен, тартымды да нанымды оқиғалармен бәдіздей отырып, көк тағысы ақиық қыран мен адам баласы арасындағы бітіспес күресін таңдай қақтыра жатық әңгімелейді. «Ал мына атақты ақиық ұябасардың мезгілсіз уақытта жападан жалғыз серуен жасауында қандай сыр бар? Мұнысы несі екен? Алтайға даңқы жайылған әйгілі құсбегі Байсал осыны ойлады» [1, 210 б.]. Ақиықтың балапанын салт аттылардан қорғап, сақтық шараларын жасап, айнала ұшып жүргенін әккі бүркітші тез аңғарып қояды. Әсіресе, шығармада ақиықтың балапаны үшін жан алып, жан берісер күресі, оның қыранға сай мәрттігі аса айқын да шебер бейнеленген.

«Ақиықтың ақырғы балапаны» шығармасының негізгі идеялық тұғырнамасы таза болмыстан алынған. Мұнда фольклорлық сызбалар, ғажайып оқиғалар тізбегі немесе терең астар жоққа тән. Сондай-ақ шығарма белгілі бір тарихи уақыт пен кеңістікке де тұрлаулы емес. Бұл классикалық көркем прозаның объективті шындығының қаламгер дүниетанымында болған немесе болмысқа сәйкес оқиғаға негіздеде отырып қағазға түсудер едік. Нақтырақ айтсақ, «Ақиықтың ақырғы балапаны» шығармасындағы құсбегілік ғұрып пен салт-сананың бұлжымас қағидаттары өмірдегідей ешбір қоспасыз баяндалады және тотемдік түсініктерден ада. Өйткені кез-келген құсбегінің серті қыран бүркітті қо-

лына қондырып ғасырдан келе жатқан дүниетаным бойынша қансонарда аңға алып шығу, құс салу болып табылса, «Ақиықтың ақырғы балапанында» осы заң бұлжымай орындалған (қасқыр да алғызған). Өйткені әлеуметтік тұрмыс-тіршілігі тікелей малшылық пен саятшылыққа байланысты болып отырған көшпелі қазақ халқы үшін қыран бүркіт – қырағылық, мәрттіктің символы ғана емес, соның нақ өзі.

Бір сөзбен айтқанда, адалдық пен еркіндік, өрлік пен биіктік ұғымдарымен шектесіп жатыр. Міне, «Ақиықтың ақырғы балапанының» түпкөген оқиғасы осыдан желі тартқан. Ал, «Байсалдың қолымен тұтқын болып кеткен ақиықтың жеті сары үрпек балапаны ауыл тұрғыны» болғанымен, оның өсіп-өнуі өзінің кеңістігіне сай емес еді. Осы жерден адамдар мен құстар әлемі ымырасыз қарама-қайшылыққа түседі. Бірін-бірі түсіне алмайтын екі дүниетаным өзінше дами бастады. Жазушы балапандардың эволюциялық өсуін, ақиықтың ұя салып, жұмыртқа шайқауын мифологиялық немесе фантастикалық сарында суреттемейді. Таза реалистік бағытта баяндап отырады. Баяндаудың үшінші жағындағы көбінесе өткен шақ формасында айтылатын шығарманың сюжеттік құрылымында автор бейнесі көп көрінбейді. Бұл «Ақиықтың ақырғы балапанының» фольклорлық-ертегілік сарындардан арыла бастағанын байқатады. Себебі, хайуанаттар әлемі суреттелетін шығармалар көбінесе аңыздық, ертегілік тіпті мифтік сарындарға бой ұрмайтыны бұл кездерде кемде-кем. Олай дейтініміз «Ақиықтың ақырғы балапаны» шығармасы жазылған тұс қазақ прозасының енді-енді қалыптасып келе жатқан кезі болатын. Әлі де ұлттық дүниетаным фольклорлық мотивтерден қол үзіп кете қоймаған еді. Бұған жазушының алғашқы әңгімелерінде фольклорлық үлгілердің мольнан ұшырасып отыратынын дәлел ретінде айтуымызға болады.

Шығармадағы кейіпкерлер саны да көп емес, не бары 4-5 кейіпкер ғана. Басты кейіпкер Байсал құсбегілік жанкештілікпен ақиықтың талай балапанын қолына түсіріп, қызығын көргенімен, қызара бөртіп мастанар

байлығы да, қызыл асығы шыққан кедейлігі де жоқ, қарапайым шаруа адамы. Ол осыған дейін ақиықтың жеті балапанын қолға түсірді. Кәрілік еңсеріп, қолына құс қондырмағанына да үш жыл болды. Алайда Тілеубай мырзаның тапсыруымен жанына Жапар мен Тоғызбай бастатқан серіктерін ертіп, Ақиықтың аталық саршасынан көз жазып қалғанда өмірге келген, соншалықты қиыншылықты еңсеріп өсірген ақырғы балапанын аңдып, талай түнді ұйқысыз, атар таңды мазасыз өткізіп, ақыры әккі саятшы қолға түсіреді. Екі аяқты мақұлыққа соңғы балапанын да жем қылған ақиықтың тұяқ серпер сәттегі жан арпалысын жазушы аса сәттілікпен үлкен тебіреніспен бейнелей білген.

«Жақындап қалды. Шаншылып келіп, тайқып шығар бейне байқалмайды. Зақының тасындай құлдырап таяған сайын қанатының ысқырған даусы күшейе түсті. Байсал сасқалақтап, тықыршып кетті. Балапанды ұяға қарай ала жүгірді де, жерге қоя салып, қаша жөнелді. Мұнысынан ештеңе өнбеді. Бұрыла жалт қарап еді, ақиық арқан бойы келіп қалған екен. Шүңірейген көзі өңменіңнен өтеді. Қанатын, аяғын жазар емес. Қомдалған қалпы. Қас-қағым болған жоқ. Байсалдың дәл қасындағы астаудай төңкеріліп жатқан жұмыр тасқа тік шаншыла келіп, кеудесін күрс еткізіп бір-ақ ұрды. Ақиықтың аузы ашылып, басы салбырады. Қанаты дірілдеп барып, жерге жазылды» [1, 226 б.]. Ақиықта бұдан басқа шара да жоқ еді. Балапанын енді қанаттандырып, көкке қалықтатып, аңға салып, ауыздандырам дегенше екі аяқты адамзат баласы ақиықтың арманын орта жолда шорт қияды. Аталық саршасынан бір айырылып, сары үрпек балапанынан екі айрылған қыранның өз басын қатерге тігуден басқа амалы да жоқ еді. Алайда жазушы қиялындағы суреттің бір ұшығы да осыған келіп саяды. Шығармадағы кейіпкерлердің әрекет психологиясын суреттеу ыңғайынан (ақиықтың аспаннан шаншыла келіп, жерге құлауы) сахналық драмаға тән жанрлық сипат-белгілерді де аңғаруға болады. Бұл оқиға Байсалға ерекше ой салады. Оның ішкі жан-дүниесі арпалысқа түсіп, әлем-жәлем күй кешіп, бұрын-соңды

болмаған аласапыран төңкеріске тап болады. Құс киесі сескендірген ол енді балапанды өз қолымен жемдеп қанаттандырады.

Тілеубай мырзаның қанды шеңгеліне тап болған тастүлекті құтқару ауру меңдеген Байсалдың санасынан күндіз-түні шықпайды. Әсіресе, Байсалдың көк тағысын Тілеубай тәйжінің қолынан босатып, еркіндікке самғағанын өз көзімен көріп көз жұмуы, адам баласының да табиғат ананың перзенті екендігінің айқын дәлелі болғандай. Өзі бағып-қағып, баптаған «далпылдаған балапанды» өз қолымен ұшырса да жиі ойлай береді. Шүңірейген көзі көк аспандағы бір нүктеге қадалып, сол бір балапанды іздейді де тұрады. «Қыранның қиядай шарлап, қалықтай ұшқаны, тағы да тік құдиып, шөкімдей ақ бұлтқа кіріп, жарқ етіп шыға келді» [1, 256 б.]. Бұл «қанат құйрығы селдіреп, қуқыл сарыға» айналған Байсалдың көптен бері жоқтап жүрген, ақиықтың ақырғы балапаны еді. Балапанды көріп, жүрегі орнына түскен құсбегі «аман-сау аспаныңда қалықтап жүр екенсің-ау! Ол енді он бір жасқа шыққан баршын аталады, келер жылы көк түбіт, ақ түбіт атанады» деп іштей күбірледі. Опат болған ақиықты көз алдына келтірді.

Шығарманың тұтас құрылымындағы авторлық позицияға келетін болсақ, кейіпкерлер тағдырына төрелік етіп, кесім айтушы мәртебесінен автор көп жағдайда бас тартады. Баяндау стилінде де барынша бейтараптық сақтауға тырысушылық байқалады. Сонымен қатар аталмыш шығармада кейіпкер-баяндаушының автобиографиялық сипаты айқын бедер тауып жататын жағдайлары да ұшырасып қалып жатады. Шығарманың басты көркемдік ерекшелігі баяндаудың интермедиялық табиғатымен тікелей байланысты деп айтуымызға әбден болады.

Сондай-ақ, повестің этнографиялық бояуы да қанық. Мәселен, жазушының Ақиықтың бабын әңгімелеуі де ерекше: «Қарагер саңлақ, сарыала перен екен, бүркітің. Дауылдай ысқыратын, шаршы жауырынның өзі. Серпері шалғайына құлаш жетпес, шалғысы шалыс, суылдағы серпінді, жемсары жентекті, шеңгелі шегелей бойлағыш, сағымы сіңірлі, қуатына ақылы сай, ілуде бір ұшырасатын, алғыр

ұябасар. «Ұяда өскен, тастүлек, мұзбалақ» деп осыны айтады қазақ. Оңаза тамақсау да емес, ашықтырып арықтатсаң, бұған жақпайсың, кегін қоздырып кегжитіп аласың. Басқа бүркіттей көзін қарайта, өкпе сан, тақыр төске айналдырмай, әлім-перім қалыпта ұстаған дұрыс. Көңілін қалдырмасаң, көзіне көрінгенін сыпыра береді. Қыраныңның жүні кесек екен. Суағары кең, ашық қабақ, күй талғамайды [1, 249 б.].

Жазушы бүркітке байланысты мәліметтердің барлығын көп ізденіп, тереңнен қаузап, дендей зерттегені этнографиялық туындының әр жолынан менмұндалап тұрады. Мәселен, қыранның өскен жеріне қатысты берілген поэтикалық атаулардың өзінде биіктік, асқақтық ұғымдары басын қылтады. Асылында, «Алтайдың ақиығы» деген атау бүркіттің біріншіден, Алтай өлкесінен екенін білдірсе, екіншіден, асқақтық пен биік пафосты білдіреді. Негізінен, қазақ құсбегілерінің ұстаған бүркіттерін «Алтайдың ақиығы», «Қарағайдың қызылбалақ сарысы» немесе «Қанішер қара», «Түменнің сары құсы» деп атауы да жаңағыдай мекен-жайына қарай қалыптасқан бітім ерекшеліктерінен туған болса керек деп топшылауымызға болады.

Жазушының тілінің көркемдігімен қоса, саятшылық өнерді терең меңгергендігін байқау аса қиынға соқпайды. Мысалы, «Әуелі бүркіттің жүніне, реңіне, қанат-құйрығына, дене-бітіміне, тегеурініне, шеңгел, жембасар сығымдарына, тұмсығына, көзіне қарап қана Алтай-Тянь-Шаньдікі ме, әлде Сауыр-Қобда тауларынікі ме, жартасқа немесе қарағай мен шыңдарға салған ұядан ұшырған ба, ұябасары ма, аталық саршасы ма, бір ұядан жалғыз ба, екінші бірі, егіздің сыңары ма, осының қайсысына жататынын, неше жасқа келгеніне дейін саралап, талдап, жұмыртқасын өзі шайқап өсіргендей, дәл басып көрсететін» деген суреттеулер үзіктері бүркіттің табиғатын біршама жете білетіндігін көрсетеді.

Жалпы ғылымда бейсаналық деген ұғым бар, бір сөзбен айтқанда адам алдына ешқандай мақсат қоймайды, алайда сана сөзін айтқызады. Сондай бір ерекше көркемдік фактор аталған туындыда бой көрсетіп, қылаң

береді. Ол характер мәселесі. Оның өзі құсқа қаратыла айтылған «қарагер саңлақ, сарыала перен, шаршы жауырынның өзі, қуатына ақылы сай, ілуде бір ұшырасатын алғыр». Бұл қыран бүркіттің сыртқы түр сұлулығы емес, ішкі мінез сұлулығы. Шығармада суреткердің характер мәселесіне аса маңыз беріп, көңіл бөлгені осындай көркемдік детальдардан байқалып тұрады.

Алған тақырыбын жазушы алдымен терең зерттеп алады. Қыран құстың ұя салып, балапан басатын сәттерін де асқан дәлдікпен бере алған. «Ұя салған жері үй орнындай кертиген көк мойнақ. Желкесі мен екі жағы – қалың қарағай. Астыңғы жағы – шоқпар тас. Одан төмен сай тағанына дейін тырбық көз бітік өскен қалың қорым. Төбесіне ұшып бармаса көретін де жер емес» [1, 255 б.]. Аспан тағысының қыр-сырын бес саусағындай меңгерген Байсал да жерге ұя салып, балапанын екі аяқтыдан қызғыштай қорыған бүркіттің тапқан аяласына сүйсінеді.

«Қыран ұшқан ұясына қайрылады» атты мақаласында әдебиет сыншысы Уақап Қыдырханұлы жазушы суреткерлігіне арнайы тоқталып, талдаулар жасай отырып, «Ақиықтың ақырғы балапаны» повесінде жазушы Сейітхан Әбілқасымұлы қазақ құсбегілігі мен көк тағысының табиғатын аңызға ауытқымай, әдемі суреттейді» [4] деген тұжырымға келеді.

Нәтижелер

Автордың «Ақиықтың ақырғы балапаны» повесіндегі Ақиық – Сейітхан жазушы үшін сыртқы фон, философиялық символ ретінде алынған. Жазушының негізгі идеясы табиғатты қынадай қырған адамдардың салтанаты мен билікқұмарлығының зауалды зардабын көрсетуді көздеген. Қырандығы өзіне сор болған Ақиықтың ұрпақ үшін жан тәсілім етуі – дүниедегі баянсыздықты, өткіншілік пен өкініштілікті еске түсіреді. Қыран құстың салтанаты ғана айтылып, оның тұтқындағы шерлі көңілі туралы бұрын-соңды ешкім қалам тербемеген. Алайда қаламгер бұл туындысы арқылы кең құлашты философиясы мен терең психолог екендігін дәлелдеп беріп, өзінің суреткерлік қырын таныта білді.

Повестің негізгі идеясы шығарманың соңында айқындала түседі. «Тастүлек әбден биіктеп алды. Қол бұлғап, қош айтқаннан бір кем емес. Қанатын қағып-қағып, бір орында тоқырай қалды да, бұлт беріп, артқа айнала жөнеліп, Жетісаладағы ұшқан ұясының үстіне барды. Айналды. Одан соң, қайта өрге шапшыған қалпында, батысқа – Марқакөлге қарай жүзе жөнелді. Екі иығы сәл қомдалған. Қанат қақпай тым биікте жылдам сырғып барады. Байсалдың жүрегі зу етті. «Ойпырай, мынау артқа қайырылмай, ұзаққа шырқап кетудің дәл өзі ғой. Алтайдың Еренқабырғаға ауған бүркіті немесе жылы жаққа қайтқан құстар өстуші еді. Қайран асылдың тұяғы-ай! Туған жеріңді, ыстық ұяңды талақ етіп, шынымен ұзаққа жол тартқаның ба?! Көңілің қалып, жүрегің мұздады-ау, қастық еткен мына зұлым ортадан. Әбден түңілдің-ау, мына тор жайып тұзағын құрған екі аяқтылардан. Басыңа төнген қауіп-қатер сені дауылдай ықтырды-ау, алысқа, шет жерге, өзің көрмеген енді бір өңірге. Сенің қиырдан шалатын қырағы көзің бастады-ау, Алтайдың сымбатты бір сілеміне.

Бар, жолың болсын, Ақиықтың ақырғы балапаны!» [1, 264 б.].

Автордың Марқакөл деп отырғаны – Алтайдың бергі беті, яғни Қазақ мемлекеті. Ал Ақиық кім? Ол – атажұртын аңсаған миллиондаған қазақ баласы. Жазушы аллегориялық әдісті ұтымды қолдана отырып, қайда жүрсе де ұрпағының амандығы үшін күрескен қазақ баласының тағдырын түспалдайды. Шет жердегі қазақтардың қазіргі таңда ынтымақ-бірлігін сақтап отырғанымен, көп ұлттың жымысқы саясатының кесірінен, біршама жылда-ақ ассимиляцияға ұшырап, ұрпағының шыққан тегін ұмытып кету қаупі төніп тұрғанына жазушы сол кезде-ақ көрегендік жасайды.

Сондықтан да С. Әбілқасымұлы «басыңа төнген қауіп-қатер сені дауылдай ықтырды-ау» десе, түптің түбінде «ат айналып қазығын тапқандай» шашыраған аз ғана қазақтың атамекенін айналып табатынына сенім білдіреді. Қаламгердің «Сенің қиырдан шалатын қырағы көзің бастады-ау, Алтайдың сым-

батты бір сілеміне» деуі осының айғағы болса керек. Осы тұста, автордың идеялық нысанасы мейлінше айқынырақ сезіледі. Қаламгердің отаншыл өз тұлғасы да оқырманның көз алдында анағұрлым биіктей береді.

Қорытынды

«Ақиықтың ақырғы балапаны» повесі жазушының реалистік бағыттағы аса көркем шығармасы. Өйткені С. Әбілқасымұлы эпикалық дүниетаным мен фольклорлық уақыт пен кеңістіктен біршама қол үзіп кеткен. Мұнда белгілі бір дәуірдің саяси таңбалары көп ұшыраспайды. Бұл повестің қамту кеңістігі өте үлкен. Міне, осы мәселе көркемдік уақыт пен кеңістіктің аясында баяндала отырып, мәңгілік тақырыпты арқау еткен.

«Ақиықтың ақырғы балапаны» повесіндегі көркемдік уақыт пен кеңістіктің полифониялық сипаты жазушы дүниетанымның тереңдігін мойындатады. Мәселен, шығармадағы қазақ өмірінің кейбір элементтерін айтпасақ та, шығарма әр заманға болмысымен өте жақын тұрады. Автор да шығарма уақытына байлаулы емес, сол сияқты оқырман да бұл повесті белгілі бір тарихи уақыттың жемісі ретінде қабылдай бермейді. Себебі, «Ақиықтың ақырғы балапанындағы» мекеншақ формасы кешегі, бүгінгі және болашақ деген ауқымды мәселелерді қамтиды.

Сейітхан Әбілқасымұлының шығармалары – қаламгердің жан тазалығын, сезім тұнықтығын сақтау туралы биік адамгершілік принциптерін арқау еткен туындылар. Жазушы күллі шығармашылығына өзек еткен жан тазалығы мәселесін сүйіспеншілік тақырыбымен астастырып, өзгеше көркемдік-эстетикалық ыңғайда тұжырымдады. С. Әбілқасымұлы шығармаларындағы кейіпкерлер галереясы өте кең. Мұнда тұлғаның түрлі психологиялық типтерін кездестіруге болады. Әлеумет тіршілігінің қия-қалтарысындағы адамның рухани құлдырау және өрлеу жолдарын арқау еткен әрқилы сипаттағы туындыларында ұлттың шынайы бет-бейнесі сомдалған.

Қорыта айтқанда, адам жанының қия-қалтарыстарына үңіліп, қазақ әдебиетінің қоржы-

нын қайталанбас шығармаларымен толықтырған, зияткерлік тың зердесімен, қаламгерлік соны бояуымен оқшау шығармашылық қалып танытқан Сейітхан Әбілқасымұлының көркемдік әлемінің маңыздылығы уақыт өткен сайын арта түскендей көрінеді. Түптеп

келгенде, С. Әбілқасымұлының көркемдік әлемі отбасылық құндылықтар, қоғамның береке-бірлігі үшін аса қажет қайырымдылық, адалдық, әділеттілік сынды биік адамгершілік қасиеттер жайлы авторлық пәлсапалық толғаныстарға толы.

Әдебиеттер тізімі

1. Әбілқасымұлы С. Ақиықтың ақырғы балапаны. – Алматы: Білім, 1997. – 320 б.
2. Майтанов Б. Пейзаждың көркемдік семантикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 108 б.
3. Негимов С. Пейзаж // Әдебиеттану. Терминдер сөздігі. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 384 б.
4. Қыдырханұлы У. Қыран ұшқан ұясына қайрылады // Егемен Қазақстан, –1995. – №1234. – 5 б.

References

1. Abilkasymuly S. Akiyktyn akurgy balapany [The Last Chick of the Eagle] (Bilim, Almaty, 1997, 320 p.).
2. Maitanov B. Peizazhdyn korkemdik semantikasy [Artistic semantics of landscape] (Kazakh University, Almaty, 2010, 108 p.).
3. Negimov S. Peizazh [Landscape], Adebiettanu. Terminer sozdigi [Literature study. Terminological dictionary] (Ana tili, Almaty, 1998, 384 p.).
4. Kudyranuly U. Kyran ushkan uyasyna kairylady [The Eagle returns to its native nest], «Egemen Kazakstan [Sovereign Kazakhstan]», 1234, 5 (1995).

Ж. Секей¹, М. Амангазықызы²

¹*Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан*

²*Евразийский гуманитарный институт, Астана, Қазақстан*

Художественный мир Сеитхана Абылкасымулы (на основе повести «Последний птенец орла»)

Аннотация. В статье рассмотрены прозаические произведения Сеитхана Абылкасымулы, в частности этнографическая повесть, в контексте целостной художественно-эстетической категории. Дается научная оценка творческому познанию, мировоззрению, исследованиям известного писателя, активно участвовавшего в литературном процессе. В произведениях писателя показаны народные традиции, национальное сознание, образ мыслей и национальный колорит. В данной работе анализируются обычаи казахского народа в контексте традиций и национального самосознания. В художественном мире писателя раскрываются такие понятия, как «орловод», «птицевод», «орел» через подробный анализ национального характера и художественного своеобразия казахской среды. Автор прилагает немало усилий для раскрытия национальной самобытности казахского народа. В произведении рассматриваются проблемы взаимоотношения человека и природы. Повесть писателя Сеитхана Абылкасымулы посвящена изображению природы, роли пейзажа в произведении искусства, взаимоотношениям человека и природы. Духовное пространство литератора не принимает одностороннего решения в ориентации каких-то событий исторического времени, а показывает правильное и неправильное в жизненных событиях, затрагивая все реалии того времени. И в принятии художественных решений он не становится жертвой исторического времени и пространства, так как творческие ощущения С.Абылкасымулы, устремления к природе, эпические черты в мире искусства характеризуются своей актуальностью для человека в целом. Оказалось, что образы писателя, поведение того времени, казахская среда, а также художественное

время и пространство той эпохи открывают сегодняшнему читателю не только события прошлого, но и проблемы настоящего времени.

Ключевые слова: сокольничество, птицевод, этнографическое произведение, пейзаж, художественное время, пространство, персонаж.

Zh. Sekey¹, M. Amangazykyzy²

¹*Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan*

²*The Eurasian humanities institute, Astana, Kazakhstan*

**The artistic world of Seitkhan Abylkasymuly
(based on the story «The Last Chick of the Eagle»)**

Abstract. The article considers the prose works of Seitkhan Abylkasymuly, in particular, an ethnographic story in the context of an integral artistic and aesthetic category. It is given a scientific assessment of creative knowledge, worldview, research of a famous writer who actively participated in the literary process. The writer's works illustrate folk traditions, national consciousness, way of thinking, and national flavor. This work examines the complete reflection of the customs of the Kazakh people in the context of traditions and national identity. In the art world of the writer, there are revealed such concepts as «Falconer», «Poultry farmer», «Eagler» through a detailed analysis of the national character and artistic originality of the Kazakh environment. The author makes a lot of efforts to reveal the national identity of the Kazakh people. The work considers how natural phenomena are described, what role the landscape plays in a work of art, and how the relationship between humans and nature is reflected in writer Seitkhan Abylkasymuly's short story. The writer's spiritual space does not make a biased decision in the orientation of some events of the historical period; but describes the right and wrong of life events; involving all the realities of that time. The writer does not fall prey to the temptations of historical time and space in making artistic decisions. After all, S. Abylkasymuly's creative instincts, aspirations for nature, and epic features in the art world are characterized by their relevance to the whole human being. It turned out that the characters portrayed by the writer, the behavior of the time, the Kazakh environment, as well as the artistic moment and space of that time, reveal to today's readers not only the events of the past but also the problems of the present.

Key words: Falconer; poultry farmer; ethnographic work; landscape; artistic time; space; character.

Авторлар туралы мәлімет:

Секей Ж. – филология ғылымдарының кандидаты, филология кафедрасының доцент м.а., Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан.

Амангазықызы М. – PhD, қазақ және орыс филологиясы кафедрасының доценті, Астана, Қазақстан.

Sekey Zh. – Candidate of Philology, Acting Associate Professor of the Department of Philology, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

Amangazykyzy M. – Ph.D., Associate Professor of the Department of Kazakh and Russian Philology, Astana, Kazakhstan.